

DOCUMENTAR. 35 de ani de la revoluțiile anticomuniste din 1989 (II)

ANTOON DE BAETS

Când performanța intelectuală se îmbrățișează cu sentimentul moral

Într-un discurs prezentat la reuniunea "Third Forum on History Education", ținută la Universitatea din Bologna la 17 mai 2024, Antoon De Baets prezenta „o nouă teorie a responsabilităților istoricilor bazată pe drepturile omului” construită pe trei piloni: responsabilitatea de a respecta istoria și istoricii; responsabilitatea de a proteja istoria și istoricii; responsabilitatea de a promova istoria¹.

Surprinzător, și mai ales nu, viața lui Antoon De Baets este ea însăși o îngemănare a responsabilității manifestate prin respectul, protecția și promovarea condiției de istoric cu ethosul drepturilor omului. Tânărul Toon (cum îi spun apropiații), fost student al Universității din Ghent, unde și-a luat licența, a terminat două masterate și doctoratul, este astăzi Profesor emerit de istorie, etică și drepturile omului la Universitatea din Groningen. A devenit cunoscut pentru cărțile sale (amintim Crimes against History/2019, Responsible History/2009, Censorship of Historical Thought, A World Guide, 1945–2000/2002), pentru numeroasele studii și, în particular, pentru opiniile adresate organizațiilor internaționale. Este actualul președinte al International Commission for the History and Theory of Historiography.

Dincolo de activitatea strict academică, Antoon De Baets este profund implicat în rețeaua "Network of Concerned Historians" (NCH), gândită drept „punte de legătură între organizațiile internaționale pentru drepturile omului care militează în favoarea istoricilor cenzurați sau persecutați (și a altor persoane preocupate de trecut) și comunitatea globală a istoricilor”². Mulțimea afilierilor NCH spune multe despre importanța și prestigiul organizației căreia De Baets îi este fondator și coordonator din anul înființării, 1995³.

Alte detalii privind personalitatea lui Antoon De Baets nu-și au locul aici. Le înlocuim cu prezentarea făcută lui de omul de cultură Sorin Antohi, când De Baets a venit la București să participe la colocviul "Transitional Historiography

¹ "Third Forum on History Education," Bologna University, 17 May 2024 (Antoon De Baets, "A New Human Rights-Based Theory of Historians' Responsibilities (in a Nutshell)" - <https://euroclio.eu/2024/06/19/antoon-de-baets-a-new-human-rights-based-theory-of-historians-responsibilities-in-a-nutshell/>).

² Activitatea NCH are două direcții principale: colectarea de informații privind istoricii persecutați și cenzurați, difuzarea de acțiuni urgente privindu-i pe aceștia și alte persoane care scriu despre trecut. NCH publică câte un raport anual de circa 150 de pagini care acoperă peste 100 de țări. (Network of Concerned Historians, https://en.wikipedia.org/wiki/Network_of_Concerned_Historians).

³ Din seria afilierilor: Scholars at Risk (din 2007), the Science and Human Rights Coalition of the American Association for the Advancement of Science (din 2008), the Montreal Institute for Genocide and Human Rights Studies (din 2011), the European Association of History Educators (din 2012), the International Students of History Association (din 2013), Contested Histories (din 2021) and PEN America (din 2024).

and Retrospective Justice” (2024). Cităm: „Numeroasele sale publicații, activitatea sa didactică și de lider academic, prezența sa academică ubicuă l-au făcut o figură centrală în dezbaterile și acțiunile globale de conceptualizare și promovare ale combinației inextricabile a istoriei, eticii justiției și drepturilor omului”⁴.

În anul 2024, Antoon De Baets a publicat studiul ”Open Letters in Closed Societies: the Values of Historians under Attack” (History and Theory 63, nr. 4), o analiză a valorilor pe care le apără istoricii atunci când sunt supuși unui atac al puterii politice. Această investigație intersectează inițiativa Noii Reviste de Drepturile Omului de a marca trecerea a 35 de ani de la revoluțiile anticomuniste din 1989. Scrisorile deschise, asumate sau anonime, vorbesc cu claritate despre aspirația autorilor de a trăi într-o societate a drepturilor și libertăților fundamentale. Ele denunță amenințările cu care regimurile opresive întâmpină astfel de aspirații. Între cele 106 de scrisori analizate de Antoon De Baets se află și „Declarația Comitetului Istoricilor Liberi din România” redactată de Henri H. Stahl, David Prodan și Dionisie Pippidi în 25 decembrie 1989, care poartă cu ea, suprinzător de proaspătă, atmosfera zilelor incendiere de după căderea regimului Ceaușescu.

Studiul istoricului olandez oferă cititorilor NRDO prilejul de a medita asupra evenimentelor epocale de care ne despart, deja!, 35 de ani. Lucrarea de dă și ocazia să vorbim despre o personalitate care veghează ca semenii să privească cu știință la „cerul înstelat de deasupra lor și la legea morală din sine”.

Gabriel Andreescu

⁴ Sorin Antohi l-a invitat pe colegul său Toon la colocviul desfășurat sub auspiciile programului „Idei în Agora”, destinat analizei spiritului public, inițiat de omul de cultură în anul 2017 (vezi Arhiva: <http://muzeulbucurestiului.ro/idei-in-agma.html>).

SCRISORI DESCHISE ÎN SOCIETĂȚI ÎNCHISE: VALORILE ISTORICILOR SUB ATAC*

ANTOON DE BAETS⁽¹⁾

ABSTRACT

Acest articol analizează o problemă de etică practică: La ce valori fac apel istoricii atunci când sunt supuși unui atac susținut din partea puterii politice? Un instrument important de exprimare a valorilor istoricilor care trăiesc în societăți închise este scrisoarea deschisă, definită ca o declarație publică neautorizată, redactată sub formă epistolară și adresată fie liderilor politici, fie colegilor istorici, dar întotdeauna având publicul larg ca un cititor tăcut în fundal. Limitată la perioada de după 1945, o căutare de astfel de scrisori deschise a avut ca rezultat 106 exemple din 39 de țări din societăți închise și deschise. Au fost identificate patru tipuri de scrisori deschise: cele care descriu efectele represiunii, cele care infirmă opiniile istorice oficiale, cele care apără principiile de bază și cele care prezintă istoriografia de tranziție. Nouă cazuri elocvente din șase societăți închise au fost apoi examinate în detaliu și analizate dintr-o varietate de unghiuri (paternitate, retorică, audiență, impact, critică, etapa regimului și tipul de regim). Atunci când aceste cazuri au fost examinate în lumina întrebării inițiale, s-a constatat că majoritatea scrisorilor conțineau o mare diversitate de valori, dar se concentrău pe modul în care erau amenințate drepturile omului ale istoricilor. Invariabil, tema lor a fost scrierea istorică în toată dimensiunea sa, inclusiv infrastructura sa documentară și ramificațiile sale în educație și în sfera publică. Respectul pentru adevărul istoric a fost invocat mai mult decât orice altă valoare. Totuși, aceasta a fost o concepție minimalistă a adevărului, înțeleasă ca absența minciunilor și a falsificării istorice. Motivul acestui accent pus pe o concepție a adevărului istoric orientată spre integritate poate consta într-o teamă profesională veche și adânc înrădăcinată: teama că versiunea coruptă și divizivă a dictaturii supraviețuiește și triumfă ca verdict final.

Keywords: putere autoritară, adevăr istoric, integritate, scrisori deschise, etica practică, istoriografie tranzițională

"Dieu... ne fait que l'avenir, tandis que l'empereur refait le passé!"²

* Studiul lui Antoon De Baets, "OPEN LETTERS IN CLOSED SOCIETIES: THE VALUES OF HISTORIENS UNDER ATTACK" a apărut în revista *History and Theory* 63, nr. 4 (decembrie 2024), 152–175. Mulțumim autorului și revistei pentru acceptul lor de a publica această variantă în limba română în *Noua Revistă de Drepturile Omului* (Gabriel Andreescu).

1. Sunt îndatorat lui Jozef Jablonický și Vilém Prec'an pentru conversațiile despre munca lor din iunie 1996 și, respectiv, august 2000; publicului din București și Cluj din aprilie 2024 pentru întrebările și comentariile lor; și lui Elizabeth Boyle și celor trei recenzenti anonimi pentru sugestiile lor. Dacă nu se indică altfel, toate traducerile îmi aparțin. Toate site-urile cu linkuri din acest articol au fost verificate ultima dată la 26 septembrie 2024.

2. Le Marquis de Custine, *La Russie en 1839* (Bruxelles: Wouters, 1843), 108: "Dumnezeu ... nu face decât viitorul, în timp ce împăratul reface trecutul!"

ANTOON DE BAETS

INTRODUCERE

În ultimele câteva decenii, am văzut o serie de publicații despre etica istoricilor. De obicei, aceste studii selectează un singur subiect - adevărul istoric, miturile, judecățile morale, virtuțile, obiectivitatea și așa mai departe - și distilează principii, teorii sau lecții din acestea. Majoritatea nu acordă decât o atenție redusă arenei politice în care istoricii operează în mod inevitabil. Scopul meu este de a umple această lacună și de a studia modul în care istoricii au invocat valorile în vremuri de criză, adică atunci când acestea au fost supuse unui atac susținut din partea puterii politice. Perioadele de criză sporesc riscurile pentru istorici și îi presează să reflecteze mai profund asupra valorilor care îi ghidează. Pentru că, ce valoare au valorile dacă nu sunt susținute în vremuri grele? Am căutat să obțin o imagine mai clară a valorilor care au contat cel mai mult pentru istorici atunci când au fost testate riguros în practică.

Acest test contează. În ianuarie 1983, filosoful slovac Miroslav Kusý a scris un eseu intitulat „Despre puritatea meseriei de istoric”, în care deplângea faptul că *Apologie pour l'histoire* a lui Marc Bloch și *What Is History?* a lui Edward Carr - două lucrări foarte apreciate privind metodologia istoriei - au omis în mare măsură să menționeze riscurile la care sunt supuși istoricii care trăiesc în regimuri autoritare. Kusý a descris cazul istoricului slovac Jozef Jablonický și modul în care acesta din urmă a fost persecutat fără încetare pentru că a încercat să respecte principiile meseriei de istoric în timp ce își scria istoriile împotriva curentului atacând tabuurile istorice oficiale. În mod ciudat, faptul că Bloch și-a scris *Apologia* în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, când a luptat împotriva naziștilor, și faptul că, Carr era foarte conștient de cenzura sovietică nu i-au inspirat să acorde o atenție sistematică contextului politic al scrierii istorice. Tragic, Bloch și Carr au devenit ei înșiși victime ale cenzurii. Numele lui Bloch a dispărut de pe coperta revistei *Annales* în timpul ocupației germane a Franței (deși a continuat să contribuie sub pseudonim) și a murit în mâinile Gestapoului lângă Lyon în 1944. Nu a reușit să își termine *Apologie*, dar manuscrisul incomplet a fost publicat în 1949. Și timp de patru decenii, multivolumul lui Carr, *Istoria Rusiei Sovietice*, a fost interzis în URSS. Kusý și Jablonický au fost concediați în cadrul politicii de "normalizare" introduse în Cehoslovacia după invazia Pactului de la Varșovia din 1968. Câștigându-și existența ca muncitor necalificat, Kusý a fost obligat să își publice eseu despre Bloch, Carr și Jablonický în circuitul clandestin³.

Ori de câte ori poziția lor etică este testată, istoricii pot face apel la o varietate de valori pe care le consideră utile în efortul lor de a supraviețui atacului puterii violente. În testul de față, colectez materiale din toate tipurile de societăți, dar mă în special pe societățile închise - adică societățile autoritare sau

3. Miroslav Kusý, "On the Purity of the Historian's Craft," *Kosmas* 3, nr. 2 și 4, nr. 1 (1984-1985), 29-38; Marc Bloch, *Apologie pour l'histoire ou métier d'historien*, ed. 6 (1949; Paris: Colin, 1967); Edward Carr, *What Is History?* (1961; Harmondsworth: Penguin, 1973). Despre Jablonický, a se vedea și Vilém Prec'an, "A Slovak Historian Resists Coercion: The Case of Jozef Jablonický", în *Acta Creationis: Independent Historiography in Czechoslovakia, 1969-1980*, Ed. Vilém Prec'an (Hanovra: Vilém Prec'an, 1980), 230-37.

SCRISORI DESCHISE ÎN SOCIETĂȚI ÎNCHISE

în tranziție de la autoritarism la democrație sau viceversa⁴. Mă refer la societăți reprezentative sau hibride din punct de vedere politic în care balanța probabilităților face mai probabil ca istoricii să *nu* își exprime opiniile în public din cauza unui risc iminent de atac. Un atac asupra istoriei este definit aici ca orice amenințare sau utilizare a forței de către actori statali sau nestatali împotriva istoricilor sau a activității lor, cu intenția de ai reduce la tăcere. Istoricii care, în ciuda tuturor riscurilor, au înfruntat astfel de atacuri *în timp real*⁵ au făcut acest lucru cu diferite instrumente - în special, discursuri publice, apărări în instanță și scrisori deschise. Discursurile publice care critică un regim autoritar în timp real sunt rare, iar apărățile în instanță presupun că regimurile autoritare preferă urmărirea judiciară în detrimentul altor instrumente de represiune și că apărățile în instanță devin rar cunoscute. În schimb, scrisorile deschise sunt instrumente flexibile pentru care există mai multe exemple, ceea ce le face o sursă bună de examinat.

SCRISORI DESCHISE DIN PARTEA ISTORICILOR

Scrisorile deschise pot fi definite ca declarații publice neautorizate sub formă epistolară, scrise de unul sau mai mulți istorici sau de non-istorici care se ocupă de misiunea istoriei și adresate fie liderilor politici, fie colegilor istorici, dar întotdeauna cu publicul larg ca cititor tăcut în fundal. Nu este simplu să distingem scrisorile deschise de genurile înrudite, precum declarațiile, proclamațiile, manifestele, petițiile și memorandumurile. Toate aceste genuri fac apel la principii de bază și conțin plângeri și apeluri la condamnare, reparare sau solidaritate.⁶ În acest gen diversificat de proteste scrise, nu există convenții stricte de etichetare, ceea ce face imperativă căutarea nu numai a surselor care se autointitulează „scrisori deschise”, ci și a genurilor adiacente care seamănă cu scrisorile deschise, cu excepția numelui. În cele din urmă, am constatat că, caracterul „deschis” a fost mai decisiv decât caracterul „scrisoare”.

Colectarea scrisorilor deschise nu a fost ușoară, deoarece acestea au fost uneori percepute ca surse efemere, nedemne de conservare. Multe au supraviețuit doar din auzite sau ca rezumate în alte surse. Cu toate acestea, internetul s-a dovedit o resursă prețioasă pentru depistarea acestora, inclusiv a specimenelor din epoca pre-internet. Și mai dificilă a fost reconstituirea istoriilor legate de crearea, distribuția și primirea acestor scrisori deschise.

Scrisorile deschise în societățile închise sunt intervenții care ridică miza: autorii lor spun cu voce tare ceea ce alții doar gândesc sau șoptesc, fără certitudinea că acțiunea lor va ieși în evidență, va convinge sau va mobiliza. Având atât de multe de pierdut, istoricii trebuie să-și formuleze scrisorile cu atenție, ceea ce le face surse bune pentru descoperirea valorilor lor.

4. Potrivit lui Karl Popper, *The Open Society and Its Enemies*, vol. 1, *The Spell of Plato* (Londra: Routledge, 1945), 178, Henri Bergson a fost primul care a folosit termenul de „societate închisă” (*société close*) în lucrarea sa *Les deux sources de la morale et de la religion* (Paris: Presses universitaires de France, 1932), cap. 4.

5. Prin urmare, am exclus genurile retrospective, cum ar fi memoriile.

6. La rândul lor, aceste genuri pot fi distinse de forme de protest mai succinte, cum ar fi bannerele, sloganurile, posterele, graffiti-urile și tweet-urile.

ANTOON DE BAETS

Acest lucru le face, de asemenea, surse bune pentru interpretări idealizate ale acestor valori. Domeniul de aplicare global și perspectiva comparativă a proiectului meu, precum și paternitatea colectivă a multor scrisori servesc drept corecție pentru această potențială prejudecată estetică.

În termeni practici, am colectat un total global de 173 de scrisori deschise scrise între 1945 și 2023. Am exclus nouă scrisori deschise scrise sau semnate de istorici ale căror subiecte erau libertatea intelectuală și democrația în general și cincizeci și una de scrisori deschise privind politica actuală și represiunea actuală, mai degrabă decât situația dificilă specifică a scrierii istorice. De asemenea, am eliminat șapte exemple înșelătoare scrise mai degrabă în susținerea decât împotriva, politicilor oficiale de către o diversitate de persoane care au atacat activitatea istoricilor⁷.

A rămas o colecție de 106 scrisori deschise din societăți deschise și închise din 39 de țări. În ciuda diversității lor geografice, de autori, lingvistice și tematice, complexe, acestea au putut fi împărțite provizoriu în patru tipuri: cele care descriu efectele represiunii, cele care combat opiniile oficiale, cele care apără principiile de bază și cele care prezintă programe de istoriografie de tranziție. Această tipologie practică cu patru direcții a apărut după o examinare atentă a trăsăturilor comune ale cazurilor individuale. Deși se bazează pe modele reale, cele patru tipuri nu ar trebui considerate rigide, ci mai degrabă ca demarcații flexibile cu unele suprapuneri. Majoritatea scrisorilor au fost dedicate cazurilor unor istorici individuali sau unor probleme unice, însă șapte dintre ele au depășit sfera anecdoticului și au reflectat, la un nivel mai abstract, asupra soartei scrierilor istorice în regimurile autoritare. Dintre acestea, nouă corespundeau tuturor criteriilor mele de selecție (tabelul 1): proveneau din societăți închise, erau suficient de documentate în ceea ce privește conținutul și contextul, transcendeau anecdoticul și îmi erau accesibile. Acestea vor constitui coloana vertebrală a prezentei analize:

Cu cel mai timpuriu caz din 1965 și cel mai recent din 2022, perioada acoperită a fost de cincizeci și șapte de ani. Cazurile 3 și 6 au împărțit același context, dar s-au dezvoltat complet independent; cazurile 1 și 2 au împărțit același context și au coincis în timp, dar s-au dezvoltat în mare măsură independent. Celelalte cazuri nu au prezentat conexiuni reciproce. Amestecul de cazuri apropiate și îndepărtate în timp și spațiu este o caracteristică a eșantionului care poate îmbogăți analiza.

DESCRIEREA EFECTELOR REPRESIUNII

Cu treizeci și trei de exemple în nouăsprezece țări, un număr substanțial de scrisori deschise au fost scrise în apărarea unor istorici care s-au confruntat cu dificultăți personale grave: acestea descriu efectele atacurilor, cenzurii, concedierilor nedrepte, acuzațiilor spuse și detenției. În douăzeci și șapte de cazuri, scrisorile au provenit de la colegi ai victimelor, în timp ce, în șase cazuri, victimele și-au organizat singure apărarea. Voi discuta două cazuri cehoslovace care s-au dezvoltat în mare parte independent în același context.

7. Am găsit șapte astfel de scrisori deschise: ele apărau un fost dictator (Rusia) sau manuale de istorie controversate (Croatia, India), negau crimele istorice (Japonia, Elveția) sau atacau istorici *de bună credință* (India, Thailanda).

SCRISORI DESCHISE ÎN SOCIETĂȚI ÎNCHISE

Tabelul 1. Scrisori deschise scrise de istorici (1945-2023): Prezentare generală și eșantion

Scrisori deschise care descriu efectele represiunii (treizeci și trei de cazuri în nouăsprezece țări)

Cazul 1. Cehoslovacia, 1975: Pamflet adresat istoricilor și publicului de către patru istorici anonimi.

Cazul 2. Cehoslovacia, 1975: Scrisoare deschisă către istorici a istoricului Vilém Prečan.

Scrisori deschise de respingere a opiniilor oficiale (douăzeci și unu de cazuri în paisprezece țări)

Cazul 3. URSS, 1969: Scrisoare deschisă adresată unui jurnal oficial de către istoricul Piotr Yakir.

Cazul 4. URSS, 1979: Scrisori deschise adresate conducerii partidului și istoricilor de către istoricul literar Yuri Badzio.

Cazul 5. Chile, 1999: Manifest adresat publicului de către unsprezece istorici.

Scrisori deschise în apărarea principiilor de bază (cincizeci de cazuri în douăzeci și cinci de țări)

Cazul 6. URSS, 1965: Scrisoare deschisă adresată ziarului guvernamental de către un grup anonim de istorici.

Cazul 7. China, 2006: Scrisori deschise adresate președintelui de către treisprezece scriitori, inclusiv istorici.

Scrisori deschise care prezintă istoriografia de tranziție (două cazuri în două țări)

Cazul 8. România, 1989: Declarația către istorici și public a paisprezece istorici.

Cazul 9. Filipine, 2022: Manifest adresat publicului de către nouă academicieni, inclusiv istorici.

Povestea *Acta Persecutionis* (cazul 1) a început în februarie 1973, când săptămânalul german *Deutsche Zeitung Christ und Welt* a publicat un articol cu o listă de patruzeci și nouă de istorici care au fost persecutați în cadrul politicii de „normalizare” după ocuparea Cehoslovaciei de către trupele Pactului de la Varșovia în august 1968⁸. Articolul vorbea despre un „genocid al științei și culturii” și, urmând fraza scriitorului francez Louis Aragon, despre o „Biafra al spiritului”.⁹ Un an mai târziu, unul dintre istoricii menționați pe acea listă, Bedřich Loewenstein, a fost invitat să scrie un articol despre procesul epurării pentru revista olandeză *Internationale Spectator*. Publicat în aprilie 1974 sub pseudonimul K. Andreas, articolul lui Loewenstein a fost remarcabil în trei privințe. În primul rând, el i-a criticat pe istoricii oficiali care au avut rolul de procurori ai colegilor lor persecutați. În al doilea rând, el aducea aminte cum medievalistul František Graus făcuse apel la o mai mare autonomie în știința istorică încă din 1956, cum istoricul contemporan Jan Křen făcuse apel la renunțarea la dogmă și propagandă în 1963 și cum istoricii Milan Hübl și Vilém Prečan ridicaseră anterior problema responsabilității morale a

8. Articolul original nedetectabil a fost reprodus ca "Zum Schicksal der Historiker in der Tschechoslowakei", *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 24, nr. 10 (1973), 581-85. Soarta istoricilor cehoslovaci persecutați fusese subliniată încă din 1970 de Eberhard Jäckel. A se vedea Karl Dietrich Erdmann, *Toward a Global Community of Historians: The International Historical Congresses and the International Committee of Historical Sciences, 1898-2000*, ed. Jürgen Kocka și Wolfgang J. Mommsen, cu Agnes Blänsdorf, traducere. Alan Nothnagle (New York: Berghahn Books, 2005), 254-55, 265n56, și Eberhard Jäckel, "Acta Liberationis", în *Grenzüberschreitungen oder der Vermittler Bedřich Loewenstein: Festschrift zum 70. Geburtstag eines europäischen Historikers*, ed. Vilém Prečan, Milena Janišová, și Matthias Roeser (Praga: Institute for Contemporary History of the Academy of Sciences of the Czech Republic, 1999), 281.

9. "Zum Schicksal der Historiker in der Tschechoslowakei", 581.

ANTOON DE BAETS

istoricului. În cele din urmă, el a anexat lista istoricilor concediați *din Deutsche Zeitung* pe care prietenii i-o trimiseseră¹⁰.

În aceeași lună, Loewenstein, Graus și alți doi istorici disidenți, Bohumil Černý și Josef Macek, și-au unit forțele cu istoricul german Eberhard Jäckel și istoricul american David Schoenbaum pentru a extinde lista și a pregăti un pamflet pentru cel de-al Paisprezecelea Congres Internațional de Științe Istorice, care urma să aibă loc la San Francisco în august 1975¹¹. Documentul de treizeci și șase de pagini, intitulat *Acta Persecutionis*, conținea un repertoriu de 145 de istorici cehoslovaci, expertiza lor și detalii despre concedierea și soarta lor ulterioară (inclusiv, în unele cazuri, încarcerarea). În prefață se afirma că „istoricii [de pe listă] au fost deja însărcinați să revizuiască versiunea oficială a trecutului după ... 1956 și s-au angajat în cercetare obiectivă”¹², a numerat dificultățile legate de întocmirea listei și a încheiat amenințător:

Profesia istorică cehoslovacă va fi reprezentată la Congresul ... prin ... delegați ai Asociației istorice cehoslovace „normalizate”. [Ei scriu și mărturisesc tot ceea ce li se cere în interesul și conform ordinelor angajatorilor lor. Ei poartă semnul lui Cain pentru că au contribuit la lichidarea colegilor lor sau cel puțin pentru tăcerea lor în timp ce colegii lor erau persecutați. Sunt ei cei care reprezintă profesia istorică cehoslovacă? Sau sunt cei, victime ai persecuției, ale căror nume sunt enumerate mai jos?¹³

Șase mii de exemplare ale broșurii au fost distribuite la congres. Lista cu 145 de nume a apărut în mai multe ziare, iar organizatorii Congresului au primit numeroase telegrame de protest împotriva concedierilor. Campania a fost menționată chiar și în *Congressional Record of the United States* pentru 1977, unde concedierile au fost prezentate ca o încălcare a articolului 23 din Declarația Universală a Drepturilor Omului (dreptul la muncă). *Congressional Record* a adăugat că situația nu s-a îmbunătățit după Congres, deoarece orice istoric care a îndrăznit să semneze Carta 77 (manifestul cehoslovac pentru drepturile omului, publicat în ianuarie 1977) risca să fie concediat¹⁴. Și istoricii cehoslovaci au semnat masiv Carta 77: printre semnatarii inițiali ai acesteia se aflau patruzeci de istorici, o șesime din total.

Unul dintre cei menționați în *Acta Persecutionis* a fost Vilém Prečan (cazul 2). Când tancurile Pactului de la Varșovia au intrat în Praga la 20 august 1968, el a făcut parte dintr-o echipă din cadrul Institutului Istoric al Academiei de Științe Cehoslovace care a început imediat să compileze înregistrări ale rezistenței împotriva invaziei. În toamna anului 1968, 2.900 de exemplare ale acestei compilații, „Șapte zile în Praga: August 21-27”, au fost distribuite în întreaga Cehoslovacie. Ea a fost publicată în limba engleză sub titlul *“The Czech Black Book”* în 1969.¹⁵ Institutul Istoric însuși a emis două declarații în prima săptămână a ocupației.

10. K. Andreas, „Historici in Tsjechoslowakije,” *Internationale Spectator* 28, nr. 8 (1974), 271-75. Amintirile lui Loewenstein pot fi găsite în Bedřich Loewenstein, „Fragmentarische Erinnerungen eines Vermittlers,” în Prec'an, Janišová, și Roeser, *Grenzüberschreitungen*, 324-26.

11. *Acta Persecutionis: A Document from Czechoslovakia-Presented to the XIV'th International Congress of Historical Sciences* (San Francisco, august 1975).

12. *Ibidem*, 2.

13. *Ibidem*, 4.

14. 123 Cong. Rec., pt. 14, la E17229 (1977) (declarația lui Edward J. Derwinski din 1 iunie 1977).

15. *The Czech Black Book*, ed. Robert Littell (Londra: Pall Mall Press, 1969).

SCRISORI DESCHISE ÎN SOCIETĂȚI ÎNCHISE

Declarația sa din 21 august 1968, la o zi după invazie, a fost parțial difuzată la radio. Aceasta era adresată „Dragi concetățeni!” și a fost citită parțial: „În joc sunt libertatea de exprimare și munca științifică creativă ... Istoria statului și a națiunii noastre cunoaște deja un München. Nu putem trăi în genunchi”.¹⁶ În aprilie 1970,

Prečan a fost concediat pe motiv de așa-numită neseriozitate politică. El și alți trei membri ai Institutului Istoric au fost interogați de poliția politică pentru „Șapte zile în Praga” și, în aprilie 1971, inculpați sub acuzația de seducție (în 1974, aceasta a fost schimbată în „subversiune”). Autoritățile sovietice au interzis „Șapte zile la Praga”, numind-o o „falsificare grosolană a faptelor, neavând nimic în comun cu erudiția istorică”.¹⁷ Mai mulți istorici din Europa de Vest și Statele Unite au protestat împotriva acestei decizii.

Între septembrie 1969 și august 1975, Prečan i-a scris mai multe scrisori private primului secretar al Partidului Comunist din Cehoslovacia, Gustáv Husák. Cei doi se cunoșteau: în aprilie 1966, Husák scrisese o recenzie laudativă a ediției sursă a lui Prečan despre Revolta națională slovacă din 1944. Scrisoare după scrisoare, Prečan îi povestea lui Husák despre situația sa personală dezastruoasă: confiscarea pașaportului, ascultarea telefoanelor, interferențe în cercetările sale arhivistice, anularea proiectelor sale de cercetare, concedierea de la Institut și de la slujbele sale umile de mai târziu, probleme financiare, urmărirea penală sub acuzații false de răzvrătire, interogatorii ale poliției, supravegherea de către poliție, un raid la domiciliu, confiscarea arhivei sale personale și, în cele din urmă, planul său de emigrare¹⁸. Scrisorile sunt emoționante pentru că oferă o perspectivă detaliată asupra vieții cotidiane a unui istoric persecutat. Dar lui Prečan nu i s-a trimis niciodată un răspuns.

Apoi, în iulie 1975, a decis să trimită o scrisoare deschisă participanților la Congresul de la San Francisco¹⁹, în care sublinia că solidaritatea manifestată de colegii istorici din străinătate l-a ajutat să supraviețuiască celei mai grele perioade de după demiterea sa și, poate, i-a prevenit încarcerarea. El a explicat că situația sa de lipsă totală de securitate era insuportabilă și a subliniat importanța respectării drepturilor omului, adăugând că „am susținut întotdeauna ceea ce consider a fi drepturile și îndatoririle unui istoric”²⁰. El a continuat: „Am vrut să rămân un istoric, convins fiind că un istoric trebuie să rămână loial îndatoririlor sale și responsabilității în toate circumstanțele. Această convingere se bazează pe convingerea justificată că un istoric este de neînlocuit și indispensabil”²¹. Potrivit lui Prečan,

Ei [istoricii concediați] au refuzat servitutea disprețuitoare față de politicienii disprețuitori și

16. Ibidem, 62-63.

17. Citat în Antoon De Baets, *Censorship of Historical Thought: A World Guide, 1945-2000* (Westport, CT: Greenwood Press, 2002), 173.

18. Scrisorile către Husák pot fi găsite în Vilém Prečan, *Die Sieben Jahre von Prag 1969-1976: Briefe und Dokumente aus der Zeit der "Normalisierung"* (Frankfurt: Fischer, 1978), 34-35, 43-45, 45-46, 58-59, 67-70, 198, 213-14. Alți istorici, precum Milan Hübl și Karel Kaplan, au scris, de asemenea, scrisori (deschise) către politicieni importanți.

19. Versiunea germană poate fi găsită în Prečan, *Die Sieben Jahre von Prag*, 214-22; pentru versiunea En- glish, a se vedea Vilém Prečan, "Bound, Gagged and Robbed," *Index on Censorship* 4, no. 4 (1975), 53-57.

20. Prečan, "Bound, Gagged and Robbed", 53.

ANTOON DE BAETS

identificarea științei istorice cu politica și ideologia, caracteristică unui regim totalitar. Ei doreau să pună capăt luptei de lungă durată pentru restaurarea științei istorice, redându-i adevărata sa funcție socială [Ei au afirmat în Declarația Institutului Istoric al Academiei Cehoslovace de Științe din 25 septembrie 1968: „Insistăm asupra libertății cercetării științifice și asupra contactelor nelimitate cu știința mondială. Vom scrie fără ambiguitate. Niciun subiect nu va fi tabu și vom investiga toate problemele pe deplin și vom raporta despre ele în mod deschis”²².

Prečan încheia astfel: „Îmi declar hotărârea de a mă realiza ca ființă umană și ca lucrător în domeniul științei istorice oriunde în lume, cu o singură condiție: libertatea cercetării științifice”²³. Scrisoarea a fost citit la Congres de istoricul german Heinrich August Winkler și distribuită în o mie de exemplare. La 24 august 1975, Prečan i-a trimis o copie lui Husák - avea să fie a șaptea și ultima sa scrisoare către lider. El a fost interogată de poliție a doua zi după Congres, dar, în același timp, nu a fost inițiată nicio campanie de presă împotriva sa sau a altor participanți la Congres, iar poliția se pare că nu a încercat să identifice istoricii care se aflau în spatele *Acta Persecutionis*. În iulie 1976, Prečan a devenit refugiat în Germania de Vest. În 1977, i-a fost retrasă cetățenia. Fondator al unui centru de documentare pentru literatura disidentă și, după întoarcerea sa la Praga în 1990, prim director al noului Institut de Istorie Contemporană din cadrul Academiei de Științe și președinte al Comitetului Național Ceh al Istoricilor, el a continuat să documenteze persecuția profesiei sale și a rămas un colecționar neobosit și un editor de documente istorice neoficiale²⁴.

CONTRAZICEREA OPINIILOR ISTORICE OFICIALE

Scrisorile deschise de tip replică au numărat douăzeci și unu de exemple în paisprezece țări. Majoritatea au protestat împotriva denaturării oficiale a unor subiecte precum conflictele armate din trecut, genocidele, crimele de război, rasismul, represiunea culturală, asimilarea forțată, dictatura și loviturile de stat (unsprezece cazuri), în timp ce restul scrisorilor au criticat negarea oficială a crimelor din trecut (patru cazuri), legile memoriei (patru cazuri) și numirea istoricilor oficiali (două cazuri). Cazurile selectate aici provin din categoria principală.

Povestea lui Pyotr Yakir (cazul 3) a început în 1937, când Iosif Stalin a ordonat executarea tatălui său, Iona Yakir, comandantul armatei, și a altor generali din Înaltul Comandament sovietic. La vârsta de paisprezece ani, Piotr a devenit „fiul unui dușman al poporului” și a petrecut următorii șaptesprezece ani în închisori și lagăre, o experiență descrisă în cartea *O copilărie în închisoare*²⁵. Eliberat în 1954, după moartea lui Stalin, el s-a înscris ca student la Institutul Istoric al Academiei de

22. Ibidem, 55.

23. Ibidem, 57.

24. Vilém Prečan, "Comment and Controversy," *American Historical Association Newsletter* 14, nr. 6 (1976), 15; Vilém Prečan, "Pogrom of Historians," *Index on Censorship* 15, nr. 4 (1986), 24-28; *Acta Creationis*, Ed. Prečan.

25. Pyotr Yakir, *A Childhood in Prison* (Londra: Macmillan, 1972).

SCRISORI DESCHISE ÎN SOCIETĂȚI ÎNCHISE

Științe și a devenit istoric. I s-a permis să coediteze un volum memorial pentru tatăl său în 1963, în timpul dezghețului din era Hrușciiov. În anii Brejnev, a devenit unul dintre fondatorii mișcării disidente sovietice și unul dintre principalii activiști pentru drepturile omului. La fel ca mulți alții, i-a scris scrisori lui Brejnev și altor lideri, denunțând temuta reabilitare a lui Stalin.

În martie 1969, el a adresat o scrisoare deschisă, „O acuzare postumă a lui Stalin”, comitetului editorial al *Kommunist*, revista oficială a Comitetului Central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice (PCUS), care susținea reabilitarea lui Stalin. Yakir a prezentat argumente juridice pentru a respinge acest punct de vedere, folosind Codul penal din 1966 („cel mai blând din istoria noastră”) pentru a demonstra că Stalin merita moartea prin împușcare, precum și șaizeci și opt de ani de închisoare în regim strict²⁶. Yakir a legat acuzațiile împotriva lui Stalin de articole specifice din Codul penal privind abuzul de putere, represiunea în masă, tortura, sinuciderile forțate, execuțiile extrajudiciare, actele teroriste, deportarea popoarelor, internarea în masă și așa mai departe. Litania incriminărilor a fost presărată cu exemple. El s-a întrebat în continuare dacă Stalin ar putea invoca circumstanțe atenuante, dar nu a găsit niciuna. În schimb, el a enumerat drept circumstanțe agravante repetarea multora dintre crimele lui Stalin, cruzimele lor particulare și consecințele lor grave pentru URSS. El și-a încheiat scrisoarea cu o întrebare: „Pe ce bază atunci ... redacția revistei [*Kommunist*] îl reabilitează pe cel mai mare criminal pe care l-a cunoscut țara noastră în istoria sa recentă?”²⁷. El a declarat că, în cazul în care *Kommunist* nu îi va răspunde la scrisoare, va presupune că îi acceptă argumentele și îi va cere Procurorului General să îl pună oficial sub acuzare pe Stalin, convins că o condamnare postumă este la fel de valabilă ca o reabilitare postumă²⁸. Deloc surprinzător, *Kommunist* a refuzat să publice scrisoarea, care a apărut ulterior în revista *samizdat Political Diary*, editată de istoricul Roy Medvedev. Yakir a rămas un scriitor prolific de scrisori deschise în apărarea disidenței și a drepturilor omului. În august 1970, de exemplu, el a scris secretariatului celui de-al 13-lea Congres Internațional de Științe Istorice care urma să aibă loc la Moscova și a propus mai multe amendamente la program, inclusiv un studiu comparativ al rolurilor lui Stalin și Hitler în istorie.

În iunie 1972, a fost arestat și acuzat de așa-numită agitație antisovietică și propagandă. În timpul anchetei preliminare, el a cedat, a „mărturisit”, s-a căit de erorile acțiunilor sale anterioare, a cooperat cu Serviciul Securității Statului (KGB) și a furnizat informații despre activitățile sale și ale altor persoane²⁹. Ca urmare, au fost interogate peste două sute de persoane. În timpul procesului său din august 1973, acesta a pledat vinovat. A fost condamnat la trei ani de închisoare și trei ani de

26. Pyotr Yakir, "A Posthumous Indictment of Stalin," în *An End to Silence: Uncensored Opinion in the Soviet Union-From Roy Medvedev's Underground Magazine Political Diary*, ed. Stephen F. Cohen, trad. George Saunders (New York: Norton, 1982), 56. Aceasta este o traducere prescurtată din originalul rusesc. Acesta din urmă poate fi găsit în *Politicheskyy dnevnik* 54 (martie 1969), dar nu am reușit să îl localizez.

27. Yakir, "A Posthumous Indictment of Stalin," 61.

28. Yakir, citat în Amnesty International, *Prisoner of Conscience Week 1972* (Londra: Amnesty International, 1972), 11.

29. R.R.G., "The 'Recantation' under Duress of Pyotr Yakir," *Radio Free Europe Research* (5 decembrie 1972), 1-4.

ANTOON DE BAETS

exil intern. Câteva zile mai târziu, el a fost prezentat publicului sovietic și străin în cadrul unei conferințe de presă dramatice, în care și-a arătat remușcările și a recunoscut că a complotat împotriva statului. Mai târziu, în septembrie, Curtea Supremă i-a redus pedeapsa la perioada pe care o executase deja și la trei ani de exil intern în Ryazan. Un an mai târziu, a fost grațiat de Prezidiul Sovietului Suprem. După eliberarea sa, Yakir a fost ostracizat de cercurile disidente. A murit la Moscova în 1982, complet izolat.

Ca și Yakir, istoricul literar Yuri Badzio (cazul 4) a fost un disident. În septembrie 1965, a luat parte la un protest public împotriva arestărilor secrete ale intelectualilor ucraineni, în urma căruia a fost expulzat din PCUS și concediat de la Institutul de Literatură al Academiei de Științe a Ucrainei Sovietice. Ca răspuns la un al doilea val de arestări în 1972, a început să scrie *Pravo zhyty* (Dreptul de a trăi), o lucrare despre subjugarea Ucrainei în cadrul URSS. Manuscrisul său de 1.400 de pagini a fost furat în mod misterios din apartamentul unui prieten în 1977. A doua versiune a fost confiscată în februarie 1979, în timpul unei percheziții KGB. În așteptarea inevitabilei sale arestări, Badzio a decis să scrie două lungi scrisori deschise cu ideile-cheie din *Pravo zhyty*, una către liderii de stat și de partid³⁰ și una către istoricii ruși și ucraineni consacrați³¹. Acestea au fost compuse sub o presiune mentală considerabilă, deoarece Badzio nu putea prezice când anume va bate la ușă. Ambele scrisori se suprapuneau, dar erau adresate unor audiențe diferite. Publicate în străinătate în 1981 și 1982, ele au fost difuzate în Ucraina în cadrul programelor Radio Liberty.

În scrisoarea adresată conducerii de stat și de partid, Badzio susținea că Rusia țaristă fusese o „închisoare a națiunilor” din care doar aprecierea unicității acestor națiuni putea oferi o scăpare. Dar Vladimir Lenin a făcut contrariul: el a propus conceptul de „fuziune a națiunilor”, ștergând și mai mult diferențele dintre națiunile din URSS și servind drept pretext pentru naționalismul și imperialismul marii puteri ruse³². Rezultatul final nu ar fi o societate comunistă fără națiuni, așa cum credea Lenin, ci mai degrabă asimilarea etnică și dominația totală a naționalismului rus. Această politică i-a privat pe ucraineni de dreptul la propriul lor trecut și la independență. Le-a distrus patrimoniul cultural și a anihilat Ucraina ca națiune separată. A fost o formă de etnocid ideologic³³.

Scrisoarea lui Badzio către istoricii oficiali ruși și ucraineni a fost un rezumat al părții istoriografice din *Pravo zhyty*, intitulată „Trecutul sau neocolonizarea istoriografică contemporană a Ucrainei de către Rusia sovietică”.

30. Pentru textul german, a se vedea Jurij Badzio, "Offener Brief an das Präsidium des Obersten Sowjet der UdSSR sowie an das Zentralkomitee der KPdSU," în *Protest aus Kiew gegen Menschenrechtsverletzungen: Ein sowjetischer Wissenschaftler berichtet* (München: Gesellschaft zur Förderung der ukrainischen HelsinkiGruppe, 1981), 15-48; pentru versiunea în limba engleză, a se vedea Iurii Badzio, "An Open Letter to the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR and the Central Committee of the CPSU," *Journal of Ukrainian Studies* 9, nr. 1 (1984), 74-94, și *Journal of Ukrainian Studies* 9, nr. 2 (1984), 47-70.

31. Pentru textul german, a se vedea Jurij Badzio, *Offener Brief an russische und ukrainische Historiker* (München: Ukrainisches Institut für Bildungspolitik, 1982). Textul a apărut inițial în *Suchasnist'* 11 (1980), 128-54.

32. Badzio, "An Open Letter," 76.

33. Ibidem, 63, 92.

SCRISORI DESCHISE ÎN SOCIETĂȚI ÎNCHISE

Rândul de deschidere spunea: „Fac apel la conștiința voastră științifică, la onoarea voastră profesională, la conștiința voastră. . . . [Conștiința istorică ... este o forță puternică ...; un atac asupra acestei memorii, reținerea ei violentă, este un factor foarte important al opresiunii naționale”³⁴. Din nou, Badzio a denunțat ideile sovietice de „uziune a națiunilor” și „prietenie a popoarelor” ca justificări pentru expansiunea imperială a Rusiei și rusificarea naționalităților. Mai precis, el a susținut că în istoriografia sovietică au apărut trei pseudoteorii antiucrainene: teoria „unui singur popor rus antic” ca „strămoș comun” al ucrainenilor, bielorușilor și rușilor, care a șters drumurile separate ale Rusiei, Ucrainei și Belarusului în timpul Evului Mediu; teoria „mult-așteptatei reunificări a Ucrainei cu marele popor rus” în secolul al XVII-lea; și teoria „naționalismului burghez”³⁵ al actualei mișcări „reacționare” de eliberare națională ucraineană^{3,5}. Pagină după pagină, Badzio a atacat istoriografia oficială sovietică pentru falsificarea istoriei ucrainene și negarea existenței ucrainenilor ca popor independent³⁶, concluzionând că, „conștiința de sine individuală a popoarelor și conștiința de sine istorică a popoarelor sunt garanțiile pentru o dezvoltare democratică a societății. Știința este o parte influentă a vieții, iar puterea istoriei în ea este mare. Așa că puneți această putere în serviciul justiției și a libertății umane”³⁷. Arestat în aprilie 1979, Badzio a fost acuzat de „agitatie și propagandă antisovietică” și condamnat pentru *Pravo zhyty*, petrecând mai mult de nouă ani în închisori, lagăre de muncă și exil intern înainte de a fi eliberat la sfârșitul anului 1988.³⁸ După o scurtă carieră politică, în timpul căreia a fondat formațiunea social-democrată, Partidul Democrat din Ucraina, pentru care a scris un manifest în 1990, a început să lucreze la Institutul de Filosofie al Academiei de Științe din Ucraina. Când Ucraina a devenit independentă în 1991, Serviciul de Securitate al Ucrainei a returnat părțile a celei de-a doua versiune a *Pravo zhyty* care supraviețuiseră în arhivele KGB. Acestea au fost în cele din urmă publicate în 1996 - la aproape un sfert de secol după ce Badzio începuse proiectul³⁹.

Ultimul exemplu (cazul 5) provine din Chile. În 1998, generalul chilian Augusto Pinochet a fost arestat la Londra pe baza principiului jurisdicției universale, la cererea judecătorului spaniol Baltasar Garzón. Garzón dorea să-l interogheze pe Pinochet pentru presupusa moarte a unor cetățeni spanioli sub dictatura sa (1973-1990). Pinochet a rămas în custodie britanică din octombrie 1998 până în martie 2000. Având mult timp la dispoziție pentru a reflecta, el a redactat „Scrisoarea către chileni” la Londra, la sfârșitul lunii decembrie 1998⁴⁰. În această scrisoare, care este descrisă drept testamentul său politic, el a scris că niciun istoric, nici măcar cel mai partinitor, nu ar putea afirma în mod serios că, comportamentul său în calitate de

34. Badzio, *Offener Brief an russische und ukrainische Historiker*, 3-4.

35. Ibidem, 4.

36. Ibidem; Badzio, "An Open Letter," 78-79.

37. Badzio, *Offener Brief an russische und ukrainische Historiker*, 32.

38. De Baets, *Censorship of Historical Thought*, 537-38.

39. Iurii Badzio, *Pravo zhyty: Ukraina v skladi SRSR, liudyna v systemi totalitarnoho sotsializmu* [The right to live: Ukraine in the USSR, the individual within the system of totalitarian socialism] (Kiev: Takson, 1996). Cartea a fost recenzată de Anatolii Rusnachenko în *Journal of Ukrainian Studies* 23, nr. 1 (1998), 129-33.

40. Augusto Pinochet Ugarte, "Carta a los Chilenos", decembrie 1998, https://es.wikisource.org/wiki/Carta_a_los_Chilenos_de_Augusto_Pinochet.

ANTOON DE BAETS

Președinte, ar fi fost inspirat de altceva decât de binele statului Chile. În septembrie 1973, când guvernul președintelui Salvador Allende a fost răsturnat, a susținut el, armata a fost obligată să intervină cu ajutorul lui Dumnezeu. Aceasta a acționat ca rezervă morală a unei țări care se dezintegra și devenea comunistă. O țară care nu și-a descoperit misiunea istorică nu avea viitor; o țară care și-a uitat sau și-a negat istoria nu putea face față provocărilor sale. Pinochet a ajuns la concluzia că era persecutat pentru că învinsese comunismul în Chile și salvase țara de la un potențial război civil. Aceasta a luat viața a trei mii de oameni, dar aproape o treime dintre aceștia erau soldați și civili care fuseseră victime ale terorismului extremist. Aproximativ în aceeași perioadă cu scrisoarea lui Pinochet, istoricul Gonzalo Vial Correa - ministru al educației în fostul guvern militant în 1978 și 1979 și membru al primei Comisii Naționale pentru Adevăr și Reconciliere în 1990 și 1991 - a scris o serie de articole în cotidianul *La Segunda* în care a apărut o viziune asupra trecutului recent al Chile care seamăna cu cea a lui Pinochet⁴¹.

Unsprezece istorici de stânga conduși de Sergio Grez Toso și Gabriel Salazar Vergara, care trăiseră amândoi în exil în timpul dictaturii, au decis să răspundă public scrisorii lui Pinochet și rubricilor lui Vial⁴². În ianuarie 1999, ei au scris „Manifestul istoricilor”, care a fost publicat în *La Segunda* la începutul lunii februarie 1999⁴³. Scopul lor a fost de a împiedica scrisoarea lui Pinochet să devină verdictul final al istoriei recente. Ei au rezumat afirmațiile acestuia după cum urmează: dictatura militară din 1973 până în 1990 a fost un act de eroism național; criza politică din 1973 a fost opera exclusivă a guvernului Unidad Popular al lui Allende, al cărui program propunea ura, divizarea și socialismul marxist; iar armata a acționat ca conștiință morală a națiunii pentru a restabili unitatea națională și demnitatea umană. Scriitorii manifestului au combătut tezele dictatorului cu două instrumente clasice din cutia de instrumente a istoricilor: contextualizarea și istoricizarea. Ei au argumentat că expresia „act eroic național” poate fi folosită doar pentru acțiuni desfășurate de întreaga națiune, nu pentru o lovitură de stat ilegală a unei facțiuni. În plus, ei au susținut că criza din 1973 a fost declanșată nu numai de programul reformist al Unității Populare, ci și de procese sociale și economice de lungă durată care își au originea în secolul al XIX-lea și de daunele lăsate de nu mai puțin de unsprezece crize structurale între 1851 și 1969, pentru care a fost de vină incompetența elitelor oligarhice. În cele din urmă, aceștia au susținut că afirmația conform căreia militarii au luptat pentru unitatea națională era de neconceput, deoarece, de fapt, aceștia au declanșat un război murdar împotriva a jumătate din populație în numele unei doctrine de securitate națională care a dus la încălcări ale drepturilor omului și la sărăcie. Punctele de vedere ale lui Pinochet și ale lui Vial și ale altora, au susținut ei, au distorsionat istoria și au încercat să justifice interese private, nu publice. Ei au concluzionat că cel mai important drept al omului este

41. Articolele lui Gonzalo Vial Correa au fost intitulate "Fascículos de Historia de Chile 1964-1973" și au fost publicate în *La Segunda* între 1998 și 1999.

42. Ceilalți istorici au fost Mario Garcés Durán, María Eugenia Horvitz, María Angélica Illanes, Leonardo León Solís, Pedro Milos, Julio Pinto Vallejos, Armando de Ramón Folch, Jorge Rojas Flores și Verónica Valdivia Ortiz de Zárate.

43. "Manifiesto de historiadores", în *Manifiesto de historiadores*, ed. Sergio Grez și Gabriel Salazar (Santiago: LOM Ediciones, 1999), 7-26. Manifestul a fost publicat inițial în *La Segunda* pe 2 februarie 1999.

SCRISORI DESCHISE ÎN SOCIETĂȚI ÎNCHISE

respectul pentru capacitatea cetățenilor de a-și construi propriul viitor și că neregunoașterea sau uzurparea acestui drept înseamnă impunerea minciunii istorice asupra adevărului.

Zece zile mai târziu, Vial a răspuns într-o rubrică din *La Segunda*, numindu-i pe autorii manifestului „oameni de știință de stânga care rătăcesc în aerul rarefiat al generalităților”⁴⁴. Cu toate acestea, *La Segunda* nu le-a acordat istoricilor posibilitatea de a răspunde, iar Vial nu a autorizat reproducerea răspunsului său într-o carte despre manifest care a fost publicată mai târziu în acel an. Cartea a lăsat o pagină albă pentru a semnala acest fapt, iar pagina albă a fost urmată de o replică lungă a autorilor manifestului⁴⁵. Interesant este faptul că, cartea conținea și alte opinii decât cele ale celor unsprezece semnatori originali. În prefața lor, Grez și Salazar au explicat că au dorit să includă contribuții din partea „anumitor colegi care au îmbrățișat o abordare mai îndepărtată de a noastră” pentru a alimenta o dezbatere democratică⁴⁶. Acești colegi erau istorici din centrul politic care, deși oponenți ai dictaturii, nu au fost de acord să semneze manifestul deoarece perspectivele lor istoriografice și politice erau diferite de cele ale autorilor⁴⁷. Majoritatea istoricilor conservatori au rămas tăcuți. Manifestul a umplut într-adevăr un gol; în cele din urmă, a fost distribuit pe scară largă și semnat de mulți istorici din Chile și din afara țării; a fost urmat de alte trei manifeste între 2004 și 2011⁴⁸. În ceea ce îl privește pe Pinochet, acesta nu a reacționat niciodată la manifest în public. A murit într-un spital în 2006 fără să se răzgândească: o scrisoare scrisă în 2004 și publicată postum conform dorințelor sale nu a făcut decât să repete autoapărarea sa⁴⁹.

APĂRAREA PRINCIPIILOR DE BAZĂ

Tipul de scrisoare deschisă bazat pe principii este reprezentat de cincizeci de cazuri în douăzeci și cinci de țări. Paisprezece cazuri apărau conservarea și accesul la arhive, muzee și situri arheologice. Doisprezece au cerut o reevaluare a crimelor din trecut, în special a masacrelor (cum ar fi masacrele de la Katyn din 1940 din URSS, masacrele din închisorile din 1988 din Iran sau crimele maoiste din perioada 1949-1976 și masacrul din Piața Tiananmen din 1989 din China). Zece cazuri s-au referit la denaturările din manualele de istorie și la educația istorică, o problemă controversată în multe țări, inclusiv Polonia (spațiile goale din manualele de istorie

44. Gonzalo Vial Correa, "Reflexiones sobre un manifiesto," *La Segunda*, 12 februarie 1999, citat în Mario Garcés D., "En torno al 'pesado trabajo' del historiador en el Chile," în Grez și Salazar, *Manifiesto de historiadores*, 45.

45. Pentru pagina albă atribuită lui Gonzalo Vial Correa, "Reflexiones sobre un manifiesto", a se vedea Grez și Salazar, *Manifiesto de historiadores*, 27-28; răspunsul la Vial poate fi găsit în Sergio Grez și Gabriel Salazar, "Réplica a las 'Reflexiones sobre un Manifiesto'", în Grez și Salazar, *Manifiesto de historiadores*, 29-37.

46. Sergio Grez și Gabriel Salazar, prefață la *Manifiesto de historiadores*, 6.

47. Andrea Bostelmann, "Historiadores presentan manifiesto sobre el juicio a la dictadura militar," interviu cu Sergio Grez, site-ul web al Universidad de Chile, 16 aprilie 2007, <https://uchile.cl/noticias/40867/historiadores-presentan-manifiesto-sobre-juicio-a-la-dictadura-militar>.

48. *Manifiesto de historiadores (contra los que torturan a nombre de la patria)* (decembrie 2004); *La dictadura militar y el juicio de la historia: Tercer manifiesto de historiadores* (aprilie 2007); *Manifiesto de historiadores: Revolución anti-neoliberal social/estudiantil en Chile* (august 2011).

49. "Texto íntegro de la carta póstuma de Pinochet," *El Mundo*, 24 decembrie 2006, <https://www.elmundo.es/elmundo/2006/12/24/internacional/1166976334.html>.

ANTOON DE BAETS

comunistă), India (glorificarea culturii hinduse), Japonia (crimele comise în timpul războiului din Pacific) și Turcia (genocidul armean). Opt cazuri au apărut dreptul de a comemora evenimente istorice precum luptele pentru independență, ocupațiile, protestele și masacrele din trecut. În cele din urmă, șase cazuri au fost apărări publice ale unei viziuni specifice asupra istoriei.

Prima afacere discutată aici în detaliu este din nou un caz din URSS (cazul 6). Aceasta se învârtă în jurul noțiunii de adevăr istoric. Poetul Aleksandr Tvardovski a fost redactor-șef al principalei reviste literare *Novy Mir* (Lumea nouă) între 1958 și 1970. Educat la Institutul de Filosofie, Literatură și Istorie din Moscova, era un intelectual convins că o confruntare onestă cu trecutul stalinist era indispensabilă pentru ca societatea socialistă să prospere⁵⁰. Când *Novy Mir* și-a sărbătorit cea de-a patruzecia aniversare, în ianuarie 1965, el a scris un lung editorial jubiliar⁵¹. Unul dintre subiectele abordate a fost conceptul de adevăr. În special, el a denunțat obiceiul oficial de a omite fapte; el a susținut că astfel de omisiuni echivalează cu minciuni⁵².

Editorialul a provocat iritare în cercurile PCUS și, prin urmare, cotidianul oficial al Sovietului Suprem *Izvestia* a publicat un atac la adresa editorialului lui Tvardovski în aprilie 1965. Acesta a fost scris de Evgheni Vușetich, un sculptor renumit la nivel național pentru monumentele sale eroice⁵³. În încercarea de a respinge opinia lui Tvardovski potrivit căreia omisiunile de fapte erau minciuni, Vușetich a susținut că existau două tipuri de adevăr: „adevărul evenimentului și al faptului” și „adevărul vieții și luptei poporului”⁵⁴.

La rândul său, atacul lui Vuchetich a provocat o scrisoare deschisă din partea unui grup de „istorici proeminenți” în apărarea lui Tvardovski⁵⁵. Deși nu au fost menționate nume, grupul îi includea pe Aleksandr Guber, Arkady Sidorov, Leonid Ivanov și Viktor Danilov, printre alții. Dacă exista un „adevăr de partid”, au întrebat ei, atunci de ce a „uitat” Vușetich să menționeze cel mai important „adevăr de partid” - și anume, al XX-lea Congres al PCUS din februarie 1956, când Nikita Hrușciiov a ținut discursul său secret de condamnare a lui Stalin? Singurul răspuns imaginabil era că Vuchetich l-a exclus în mod deliberat⁵⁶. Și au continuat:

Principalul lucru este: nu există și nu pot exista două adevăruri, ci doar o cale dialectică complexă ... de la o viziune limitată a faptelor individuale la o analiză cuprinzătoare a acestora. Faptele din trecut ... sunt împărțite în două categorii: fapte dezirabile și fapte indezirabile. Se pare că există fapte care în sine (!) pot denatura „adevărul vieții și luptei poporului”. Se pare că

50. Vladislav Zubok, *Zhigova's Children: The Last Russian Intelligentsia* (Cambridge, MA: Belk- nap Press of Harvard University Press, 2009), 249.

51. Aleksandr Tvardovskii, "Po sluchayu yubileya" [Cu ocazia aniversării], *Novy Mir* 1 (ianuarie 1965), 3-18.

52. Ibidem, 12.

53. E. Vuchetich, "[Să clarificăm lucrurile]", *Izvestia*, 15 aprilie 1965, citat în "Pismo gruppy vidnykh istorikov v gazetu 'Izvestiya'" [Scrisoarea unui grup de istorici proeminenți către ziarul *Izvestia*],

Politicheskyy dnevnik [Jurnal politic] 9 (iunie 1965), în *Politicheskyy dnevnik 1964-1970* (Amsterdam: Alexander Herzen Foundation, 1972), 83.

54. Ibidem, 85.

55. "Pismo gruppy vidnykh istorikov v gazetu 'Izvestiya,'" 83-88.

56. Ibidem, 84.

SCRISORI DESCHISE ÎN SOCIETĂȚI ÎNCHISE

menționarea, ca să nu mai vorbim de analizarea, acestor fapte reprobabile ne poate îngreuna cauza⁵⁷.

Vuchetich a deplâns faptul că „unii scriitori cu mintea îngustă” au subliniat sacrificiile din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, în timp ce acestea din urmă erau „doar adevărul unui eveniment, al unui fapt, și nu *adevărul vieții și luptei poporului*”⁵⁸. „Dar”, au întrebat istoricii, „sunt toate aceste sacrificii fără precedent ... într-adevăr doar fapte și evenimente evocate de scriitori cu mintea îngustă? Nu avem dreptul să uităm aceste sacrificii, deoarece aproape că nu a existat o singură familie în URSS care să nu le fi trăit”⁵⁹. „Există, de asemenea, o altă datorie, o altă obligație”, au continuat ei, „de dragul prezentului și al viitorului: să înțelegem adevărul istoric în integralitatea sa”⁶⁰. Toți cei care au acceptat concluziile celui de-al XX-lea Congres nu mai puteau privi aceste fapte istorice crude, cu consecințe atât de profunde, ca pe „o aparență de adevăr” care să fie trimisă în uitare⁶¹. Tăcerea cu privire la trecut era periculoasă, deoarece întrebările fără răspuns nu dispăreau pur și simplu; mai degrabă, lăsau loc dușmanilor și gurilor mari ignorante: „Ca istorici, suntem pe deplin conștienți de . . . dificultatea de a răspunde la multe întrebări. Răspunsurile noastre . . . ar trebui să fie rezultatul unui studiu serios care să cuprindă totalitatea faptelor istorice. Analiza marxistă necesită profunzime și obiectivitate științifică și, în același timp, neînfricare în fața faptelor”⁶². „Conceptul a « două adevăruri » este atât de dăunător”, au concluzionat ei, „deoarece ... discreditează însăși ideea relevanței și eficienței științei istorice”⁶³.

În mai 1965, scrisoarea deschisă a fost trimisă la *Izvestia*, însă a fost suprimată de Departamentul Culturii. În schimb, ea a fost publicată o lună mai târziu în *Jurnalul politic* al lui Medvedev. În 1966, Viktor Danilov și S. Yakubovskaya intenționau să publice un articol separat în *Novy Mir* despre tăcerile științei istorice oficiale, dar ideologul de partid de frunte Serghei Trapeznikov ar fi boicotat această încercare⁶⁴.

Cealaltă afacere (cazul 7), din China, se învârtă în jurul principiilor libertății de exprimare și adevărului. În ianuarie 2006, *Bingdian* (Freezing Point), un supliment săptămânal al *Zhongguo qingnian bao* (China Youth Daily), cu un tiraj de 400.000 de exemplare, a publicat un eseu al istoricului emerit Yuan Weishi, preocupat de reformă, intitulat „Modernizarea și manualele de istorie”⁶⁵. Yuan a amintit mai întâi de cele trei dezastru ale regimului maoist (1949-1976): Campania Anti-Dreapta, Marele Salt Înainte și Revoluția Culturală. În aceste campanii succesive, a susținut el, chinezii au fost învățați să urască pe toată lumea. Parcurgând manualele de istorie ale școlilor gimnaziale, Yuan a fost dezamăgit să descopere că acestea erau încă

57. Ibidem, 85.

58. Vuchetich, "[Să clarificăm lucrurile]", 85.

59. "Pismo gruppy vidnykh istorikov v gazetu 'Izvestiya,'" 86.

60. Ibidem.

61. Ibidem.

62. Ibidem, 87.

63. Ibidem, 88.

64. Roger D. Markwick, *Rewriting History in Soviet Russia: The Politics of Revisionist Historiography, 1956-1974* (Houndmills: Palgrave, 2001), 290n25.

65. Yuan Weishi, "Modernization and History Textbooks", *Bingdian*, 11 ianuarie 2006, http://www.zonaeuropa.com/20060126_2.htm (chineză) și http://www.zonaeuropa.com/20060126_1.htm (en-glish).

ANTOON DE BAETS

pline de portretizări înguste ale evenimentelor istorice. Acestea aruncau vina pentru evenimente precum Războiul Opiului din secolul al XIX-lea în întregime asupra națiunilor străine, fără a menționa modul în care dinastia Qing a încălcat tratatele internaționale refuzând accesul comercianților străini în orașele chineze. De asemenea, manualele dădeau vina pe puterile străine pentru Rebeliunea Boxerilor (1899-1901), omițând violențele comise de rebeli sau opiniile lor xenofobe. Yuan era de părere că predarea unei istorii incomplete a dinastiei Qing favoriza naționalismul orb și sentimentele anti-străine: „Avem datoria de a spune adevărata istorie tinerilor noștri, astfel încât aceștia să nu uite niciodată”⁶⁶. Când chinezii au observat denaturările Războiului din Pacific (1931-1945) din manualele japoneze și s-au întrebat de ce era atât de dificil pentru japonezi să își recunoască vina pentru război, au fost supărați pe bună dreptate. Dar Yuan a adăugat că manualele chinezești suferă de probleme identice. El a conchis: „Nu ar trebui să subestimați consecințele acestei educații greșite. Este împotriva [bunului simț] și raționalității să denaturezi adevărul istoric în numele « revoluției »”⁶⁷. El a identificat trei erori comune în manuale: „1. Cultura chineză actuală este superioară și de neegalat. 2. Cultura exterioară este malefică și corodează puritatea culturii existente. 3. Ar trebui sau am putea folosi puterea politică sau dictatura mulțimii pentru a șterge violent tot răul din domeniul gândirii culturale”⁶⁸. El a numit aceste erori „un rău de neiertat” și a spus că a venit timpul să le corectăm⁶⁹.

Eseul lui Yuan a generat un răspuns considerabil în rândul cititorilor *Bingdian*⁷⁰. *Bingdian*, a scris el, avea o tradiție de a depăși limitele jurnalismului permis în China. Deși au existat dezacorduri cu privire la publicarea articolului, Li și-a apărat decizia de a accepta articolul: chiar dacă istoria Partidului Comunist Chinez (PCC) era o zonă interzisă, era cu siguranță permis să se vorbească despre istoria dinastiei Qing târzie. În plus, concluziile lui Yuan nu erau noi pentru istorici: „Bineînțeles, articolul submina [conținutul] din [manualele] școlare de gimnaziu, dar drama de televiziune *Going Towards the Republic* a fost chiar mult mai subversivă, iar CCTV [Televiziunea Centrală Chineză] a lăsat o sută de milioane de oameni să o urmărească”⁷¹.

O săptămână mai târziu, Departamentul Central de Propagandă (CPD) al Ligii Tineretului Comunist Chinez a intervenit, afirmând că *Bingdian* „a denaturat grav fapte istorice; a contrazis grav disciplina propagandei știrilor; a afectat grav sentimentele naționale ale poporului chinez; și a generat o influență socială negativă”⁷². CPD l-a concediat pe Li și a suspendat *Bingdian* până când săptămânalul a tipărit o rectificare.⁷³ A doua zi Li a protestat într-o scrisoare deschisă împotriva

66. Ibidem.

67. Ibidem.

68. Ibidem.

69. Ibidem.

70. "Li Datong's Blog," 17 ianuarie 2006, http://www.zonaeuropa.com/20060126_1.htm (chineză și engleză).

71. Ibidem.

72. "Cu privire la decizia de manipulare a publicației China Youth Daily Freezing Point Weekly care a publicat în mod eronat 'Manuale de modernizare și istorie'", 24 ianuarie 2006, http://www.zonaeuropa.com/20060126_1.htm (chineză și engleză).

73. Ibidem.

SCRISORI DESCHISE ÎN SOCIETĂȚI ÎNCHISE

suspendării „ilegale”, susținând că eseul lui Yuan era doar o scuză și că CPD intervenise în dezbateri cu insulte și caracterizări care aminteau de cele în vogă în timpul Revoluției Culturale⁷⁴. Yuan a răspuns în termeni similari. El doar subliniașe o anumită xenofobie și un naționalism îngust: „Vorbeam despre procesul de gândire care vrea să folosească concepte simplificate pentru a descrie istoria cu scopul de a face rău oamenilor”⁷⁵. Dar acum tinerii îl numeau „trădător național” pe internet.

La începutul lunii februarie 2006, treisprezece vârstnici ai PCC au semnat o scrisoare deschisă adresată președintelui și secretarului general al PCC Hu Jintao pentru a protesta împotriva suspendării săptămânalului *Bingdian*. Aceștia au scris: „Odată ce libertatea de exprimare este pierdută, cei aflați la putere vor putea auzi doar o singură voce. ... [Privarea poporului de libertatea de exprimare ... va semăna în mod inevitabil semințele distrugerii tranziției politice și a transformării sociale și va declanșa în mod inevitabil opoziția colectivă și va duce la tulburări]”⁷⁶. Ei au îndemnat PCD să se angajeze în autocritică și să promulge o „Lege de protecție a mass-media” pentru a asigura drepturile presei⁷⁷.

La mijlocul lunii februarie 2006, o scrisoare deschisă a fost adresată lui Hu și altor membri ai Comitetului permanent al Politburo al PCC de către treisprezece cercetători, avocați și editori chinezi care scriseseră anterior pentru *Bingdian* - inclusiv istoricii Qin Hui, Zhang Yihe și Zhu Xueqin⁷⁸. Ei au susținut că închiderea *Bingdian*, nu eseul lui Yuan, a încălcat articolul 35 din Constituția din 1982 privind libertatea de exprimare. Ei s-au referit, de asemenea, la o discuție celebră care a avut loc în 1978, la începutul perioadei de reformă post-Mao, când a fost adoptat de liderul PCC de atunci, Deng Xiaoping, principiul conform căruia „practica este singurul criteriu de măsurare a adevărului”⁷⁹. Acest principiu prevedea că, „pentru a determina veridicitatea discursului, este necesar să îl facem public și să îl supunem testului practicii”⁸⁰. Prin controlul libertății de exprimare, PCD a încălcat atât Constituția, cât și acest principiu al adevărului.

Doă zile mai târziu, Ministerul Afacerilor Externe a apărut suspendarea *Bingdian*, iar Liga Tineretului PCC a emis o decizie care detalia condițiile în care *Bingdian* ar putea apărea din nou. Atunci când, la 1 martie 2006, *Bingdian* și-a reluat publicarea, pe prima sa pagină a apărut un articol intitulat „Antiimperialismul și antifeudalismul

74. "The Open Letter from Li Datong," 25 ianuarie 2006, http://www.zonaeuropa.com/20060126_3.htm (chineză și engleză). A se vedea, de asemenea, Li Datong, "Unsubstantiated Accusation," trad. Ben Carrdus, *Index on Censorship* 35, nr. 4 (2006), 167-74; Li Datong, "Tipping Point," trad. Joel Martinsen, *Index on Censorship* 37, nr. 2 (2008), 62-67.

75. Interview with Yuan Weishi, *Ming Pao*, 27 ianuarie 2006, http://www.zonaeuropa.com/20060126_1.htm (chineză și engleză).

76. Joint Declaration Concerning the 'Freezing Point' Incident (CECC Full Translation)," September 1, 2006, <https://www.cecc.gov/publications/commission-analysis/joint-declaration-concerning-the-freezing-point-incident-cecc-full> (English).

77. Ibidem.

78. „Open Letter From Freezing Point Writers to the Political Bureau Standing Committee (CECC Full Translation)," 1 septembrie 2006, <https://www.cecc.gov/publications/commission-analysis/open-letter-from-freezing-point-writers-to-the-political-bureau> (engleză).

79. Ibidem. A se vedea și Michael Schoenhals, "The 1978 Truth Criterion Controversy," *China Quarterly* 126 (iunie 1991), 243-68.

80. "Open Letter From Freezing Point Writers."

ANTOON DE BAETS

sunt temele istoriei chineze contemporane”, scris de istoricul veteran Zhang Haipeng.⁸¹ Zhang a criticat eseuul lui Yuan, considerând că acesta „nu avea nicio justificare în dosarul istoric” și, prin urmare, „a indus grav în eroare tinerii”⁸². Ulterior, zarva provocată de eseuul lui Yuan nu a dus la o lege privind protecția mass-media, ci mai degrabă la un proiect de lege care incrimina discursul „seducător”⁸³.

Disputa cu privire la *Bingdian* a fost fără precedent. Li Datong a devenit unul dintre semnatarii manifestului pentru drepturile omului Carta 08 în decembrie 2008. În 2018, el a adresat o scrisoare deschisă Adunării Naționale a Poporului (parlamentul) pentru a protesta împotriva abolirii limitelor de mandat pentru președintele Chinei, deoarece aceasta deschidea calea pentru puterea necontrolată a lui Xi Jinping. Și Yuan, de asemenea, a rămas o voce distinctă.

PREZENTAREA ISTORIOGRAFIEI DE TRANZIȚIE

Cu doar două cazuri, pe care le voi discuta amândouă aici, tipul de scrisoare deschisă confruntând moștenirile dictatorilor este cel mai rar⁸⁴. În prima situație (cazul 8), din România, autorii așteptau cu nerăbdare o tranziție pe care erau hotărâți să o sprijine. La 25 decembrie 1989, la doar câteva zile după răsturnarea dictatorului Nicolae Ceaușescu, trei istorici importanți în vârstă de optzeci de ani - Henri H. Stahl, David Prodan și Dionisie Pippidi - s-au reunit la București. În mijlocul agitației, ei și-au asumat sarcina de a redacta o „Declarație a Comitetului Istoricilor Liberi din România” și au strâns semnăturile altor unsprezece istorici prin telefon⁸⁵. Textul a fost livrat presei, dar accesul la televiziune a fost refuzat; de asemenea, a fost inserat în ultimul număr al principalei *Reviste de Istorie* pentru 1989 și tradus ulterior în franceză⁸⁶.

Declarația începea prin a-l cita pe cel mai cunoscut istoric al României, Nicolae Iorga (prim-ministru între 1931 și 1932 și ucis de Garda de Fier în 1940): „Victoria nu a venit niciodată la frunțile coborâte”⁸⁷. În aceste zile extraordinare, se explica în declarație, prima datorie a istoricilor români era să condamne fără echivoc minciunile istorice ale regimului Ceaușescu și să propună conturul unui program

81. Zhang Haipeng, "Antiimperialismul și antifeudalismul sunt subiecte ale istoriei contemporane chineze", *Bingdian*, 1 martie 2006, https://zqb.cyo.com/content/2006-03/01/content_1324540.htm (chineză).

82. Ibidem.

83. Interviu cu Yuan Weishi, *Southern Metropolis Weekly*, martie 2007, site-ul web The China Story Project, <https://www.thechinastory.org/key-intellectual/yuan-weishi> (în limba engleză).

84. În principiu, manifestul chilian (cazul 5) aparține, de asemenea, acestui tip, deoarece a fost scris în timpul unei tranziții post-dictatoriale. Cu toate acestea, el prezintă mai degrabă o respingere a tezelor lui Pinochet decât un program pentru viitor.

85. Acești istorici erau Petre Alexandrescu, Ștefan Andreescu, Gheorghe Brătescu, Ștefan Gorovei, Octavian Iliescu, Sigismund Jakó, Viorica Moisuc, Șerban Papacostea, Andrei Pippidi, Pompiliu Teodor și Alexandru Zub. Alți istorici, precum Livia Dandara, l-au semnat ulterior; a se vedea mențiunea în *Jurnalul ei*, din ziua de 27 decembrie 1989: <https://www.procesulcomunismului.com/marturii/fonduri/cdandara/agende/agenda1/jurnal1.htm>.

86. „Declarație a Comitetului istoricilor liberi din România”, *Revista de Istorie* 42, nr. 12 (1989), 1167-68; Andrei Pippidi, "Une histoire en reconstruction: La culture historique roumaine de 1989 à 1992," în *Histoire et pouvoir en Europe médiane*, ed. Antoine Marès (Paris: L'Harmattan, 1996), 245-46.

87. Dionisie Pippidi a fost ginerele lui Iorga; Andrei Pippidi este nepotul său.

SCRISORI DESCHISE ÎN SOCIETĂȚI ÎNCHISE

nou pentru istoriografia românească. Falsificarea și minciunile naționalismului totalitar otrăviseră societatea și provocaseră dezbinare și izolare. Adevăratele valori naționale fuseseră falsificate și distruse. Istoricii români trebuiau să restaureze marea lor tradiție istoriografică și să creeze o imagine autentică a trecutului. Programul în acest sens cuprindea șapte puncte: renunțarea la retorica goală; reconstruirea unui învățământ istoric veridic; refacerea învățământului și a cercetării și respingerea plagiatului; reechiparea bibliotecilor; protejarea și accesul la arhive și muzee; renovarea monumentelor istorice care fuseseră supuse unei politici criminale de iconoclast; reluarea legăturii cu istoricii din străinătate, inclusiv cu românii din exil. În plus, istoricii au fost clar impresionați de tulburările în curs de desfășurare: au cerut crearea unei comisii speciale care să studieze evenimentele din decembrie 1989 și au făcut apel la toată lumea să colecteze dovezi pentru activitatea acestora. Ei au concluzionat că era de datoria istoricilor români să restabilească adevărul despre istoria regimului totalitar din România și i-au îndemnat pe toți istoricii să li se alăture. În ziua în care a fost redactată declarația, Ceaușescu a fost executat.

În contrast cu declarația din România, un manifest scris în Filipine (cazul 9) a exprimat temeri cu privire la o perioadă iminentă de tranziție pe care a fost determinat să o contracareze. Alegerile prezidențiale din mai 2022 au fost câștigate de Ferdinand "Bongbong" Marcos Jr, fiul fostului dictator Ferdinand Marcos Sr., și de contracandidata sa Sara Duterte, fiica fostului președinte Rodrigo Duterte, cu o majoritate covârșitoare (aproape 59% din voturi). În timpul campaniei electorale, alianța Marcos-Duterte a înfrumusețat realizările dictaturii lui Marcos Sr. (1965-1986) și a minimalizat suferințele victimelor acesteia. Și mai devreme, în ianuarie 2020, Marcos Jr. declarase deja că timpul să se revizuiască manualele de istorie, deoarece acestea conțin „minciuni”⁸⁸.

Nouă academicieni din Filipine și din străinătate, coordonați de Oscar Camomanes, profesor de limba engleză în Quezon City, și Ramon Guillermo, specialist în studii din Asia de Sud-Est în Manila, au redactat "Manifestul în apărarea adevărului istoric și a libertății academice"⁸⁹. Publicat la 19 mai 2022 în patru limbi și retipărit de mai multe site-uri de știri, acesta a atras 1 700 de semnături într-o săptămână⁹⁰. Manifestul scriitorilor și-au exprimat temerea că Marcos Jr. va denatura istoria dictaturii tatălui său și se temeau că victoria sa va șterge amintirile traumatizante ale jafurilor și ale încălcării drepturilor omului din timpul Legii Marțiale (1972-1986) și va încuraja miturile unei "Ere de Aur" sub Marcos Sr. Ei s-au angajat să combată toate încercările de dezinformare istorică și să protejeze integritatea și independența instituțiilor educaționale, istorice și culturale. Ei au susținut că vor

88. Glee Jalea, "Marcos Pushes for Revision of History Textbooks: 'You're Teaching the Children Lies'", *CNN Philippines*, 10 ianuarie 2020; Anthony Esguerra, "Preserve the Truth: Historical Books, Documents in Danger as Marcos Family Returns to Power", *Voice of America*, 11 iunie 2022, <https://www.voanews.com/a/preserve-the-truth-historical-books-documents-in-danger-as-marcos-family-returns-to-power-/6613037.html>.

89. Ceilalți academicieni au fost Nicole CuUnjieng Aboitiz, Francis Gealogo, Caroline Hau, Jayson Lamchek, Vina Lanzona, Carlos Piosos III și Lulu Torres Reyes. Patru dintre ei au lucrat în străinătate.

90. "Manifesto in Defense of Historical Truth and Academic Freedom," 19 mai 2022, https://docs.google.com/document/d/11OR-HoMG_DOmSXV3mJqzrc4jZaWKNzhPz4yDKH6O4fw/edit.

ANTOON DE BAETS

apăra cu fermitate libertățile de gândire, de cercetare, de exprimare și libertatea academică și se vor opune tentativelor de cenzură, de interzicere a cărților și de „etichetare roșie” (lista neagră a comuniștilor sau a teroriștilor). În plus, ei au promis să promoveze inițiative academice pentru a proteja amintirile perioadei dictatoriale traumatice împotriva încercărilor oficiale de a le eradica, pentru a păstra toate sursele istorice referitoare la acea perioadă și pentru a interveni în verificarea, scrierea și predarea manualelor de istorie.

În iunie 2022, noua vicepreședintă și secretară a Educației, Sara Duterte, a atenuat temerile că ea va schimba narațiunea istorică⁹¹. O lună mai târziu, peste două sute de educatori și cercetători au participat la lansarea Rețelei pentru apărarea adevărului istoric și a libertății academice la Universitatea Ateneo de Manila pentru a pune în aplicare manifestul și pentru a organiza o serie de webinarii⁹². Unii dintre inițiatorii Rețelei au devenit voci active în presă, în special pentru a apăra manifestul împotriva atacurilor conform cărora acesta ar fi fost un produs al „incompetenței, indolenței și comportamentului lipsit de etică al cercetătorilor anti-Marcos”⁹³. În acest fel, Rețeaua a devenit principalul instrument de punere în aplicare a manifestului.

ANALIZĂ

Înainte de a reveni la întrebarea noastră inițială despre valori, să analizăm cele nouă scrisori deschise din unghiuri diferite.

Autori. Cele nouă scrisori au fost scrise în principal de istorici care au fost fie victime, fie marginalizați de regimurile autoritare despre care vorbeau în scrisorile lor. Ei au vorbit din experiența personală și au fost mai mult decât avocați ai cauzei istoriei în abstract (cu excepția, se pare, a cazului 9). Trei scrisori au fost redactate de autori unici (cazurile 2, 3 și 4), două dintre acestea conținând detalii despre soarta lor personală ca victime (cazurile 2 și 4). De obicei, istoricii au fost singurii autori; doar în două cazuri autorii au provenit și din afara profesiei (cazurile 7 și 9). Cele nouă scrisori au fost redactate de șasezeci și unu de autori în total: șase dintre acestea au fost rezultatul unui co-autorat colectiv (cazurile 1, 5, 6, 7, 8 și 9), fapt care a sporit reprezentativitatea valorilor apărute în aceste scrisori. Într-unul dintre cazuri (cazul 8), inițiativa a fost luată de trei istorici octogenari care făceau parte din generația care a cunoscut peisajul istoriografic pe viu, înainte ca acesta să fie înghețat de represiune. Aproape toți autorii au scris sub nume propriu, ceea ce a necesitat adesea mult curaj (cazurile 2, 3, 4, 5, 7, 8 și 9). Numai două grupuri de

91. Edilberto C. de Jesus, "Critical Thinking on Historical Revisionism," *Inquirer.net*, 2 iunie 2022, <https://opinion.inquirer.net/153545/critical-thinking-on-historical-revisionism>.

92. A se vedea, printre altele, Pola Lem, "Academics Warn against Historical Revisionism in Philippines," *Times Higher Education*, 6 iunie 2022, <https://www.timeshighereducation.com/news/academics-warn-against-historical-revisionism-philippines>, și Jan Cuyco, "'Academia in Peril': Filipino Scholars Push Back against Disinformation, Red-Tagging," *Interaksyon*, 7 iulie 2022, <https://interaksyon.philstar.com/politics-issues/2022/07/07/221637/academia-in-peril-filipino-scholars-push-back-against-disinformation-red-tagging/>.

93. Caroline Hau, "Response to Rigoberto Tiglao's 'Incompetence, Indolence, and Unethical Behavior of Anti-Marcos Scholars'," *ikangablog*, 27 mai 2022, <https://ikangablog.wordpress.com/2022/05/27/response-to-rigoberto-tiglaos-incompetence-indolence-and-unethical-behavior-of-anti-marcos-scholars/>. Tiglao a fost un fost purtător de cuvânt prezidențial și editorialist controversat.

SCRISORI DESCHISE ÎN SOCIETĂȚI ÎNCHISE

autori au preferat anonimatul de teama represaliilor (cazurile 1 și 6). Într-unul dintre aceste cazuri (cazul 1), autorii anonimi și-au manifestat subtil conștiința istorică, reamintind precedentele scrisorii lor deschise din urmă cu doisprezece și douăzeci și unu de ani.

Retorica. Majoritatea scrisorilor deschise au adoptat forma apelurilor tradiționale, cu argumente raționale exprimate pe un ton de emoție reținută, care îmbină respectul pentru destinatar cu teama, furia și amenințările. Multe au avut un format original și incisiv: lista victimelor, o tehnică utilizată și în cărțile memoriale și în rapoartele comisiilor pentru adevăr (cazul 1); cazul personal (cazul 2); acuzația postumă (cazul 3); răspunsul direct la scrisoarea unui fost dictator (cazul 5); programul pentru o istoriografie de tranziție (cazurile 8 și 9). Surprinzător, cele două scrisori deschise cu un unghi particularizant au reușit cumva să dea anecdoticului o notă universalizantă (cazurile 1 și 2).

Audiență. Scrisorile au ajuns la publicul lor cu ocazia unui congres (cazurile 1 și 2), a unui articol într-o revistă underground (cazurile 3, 4 și 6), a unui articol într-o revistă oficială (cazul 8)⁹⁴, a unei publicații online (cazurile 5, 7 și 9)⁹⁵ sau a unei emisiuni radio (cazul 4). Trei au fost pregătite de istorici care trăiau sub un regim totalitar, dar distribuite de istorici din străinătate (cazurile 1, 2 și 4). Două au fost respinse de publicația căreia îi erau destinate, dar „adoptate” imediat de o revistă *samizdat* (cazurile 3 și 6). Toate scrisorile, cu excepția uneia (cazul 6), au fost publicate în străinătate în original și/sau în alte limbi, fie imediat, fie cu întârziere. Deși scrisorile critica direct sau indirect conducerea actuală sau trecută, două erau reacții la anumite remarci publice făcute de (foști) șefi de stat (cazurile 5 și 9), în timp ce alte două erau adresate direct acestora (cazurile 4 și 7). De asemenea, multe au fost adresate istoricilor care reprezentau oficial regimul, în timp ce unii au considerat că cititorii lor sunt comunitatea națională mai largă a istoricilor. Prin definiție, toți autorii intenționau ca scrisorile lor deschise să fie citite de publicul larg, atât național, cât și internațional. Deși au condamnat fără ambiguitate politica istorică distorsionată a dictatorilor, atitudinea lor față de istoricii oficiali - colegii lor - a fost mai puțin previzibilă. Dacă era vizibilă, era întotdeauna critică (dacă nu chiar mușcătoare), dar, în același timp, părea să varieze în funcție de măsura în care aceștia din urmă își „trădaseră” opiniile și reputația de dinainte de dictatură și de cruzimea cu care executau politica dictatorului în materia istoriei (cazurile 1, 2, 4, 5, 6 și 9).

Impactul. Impactul scrisorilor este dificil de calculat, deoarece diferă în funcție de autorii lor, de destinatari și de cititori în general, pe termen scurt și lung. Niciuna dintre scrisori nu a dus la îmbunătățirea condițiilor pentru autorii lor. În cazul în care destinatarul scrisorii a fost conducerea țării, nu s-a primit niciun răspuns direct - deși s-a observat un răspuns indirect în trei cazuri (cazurile 5, 7 și 9). În două cazuri (cazurile 1 și 2), atenția internațională acordată scrisorilor a împiedicat, după toate probabilitățile, înrăutățirea situației autorilor. În schimb, în alte două cazuri (cazurile 3 și 4), scrisorile deschise au constituit dovezi (suplimentare) pentru inculparea actuală sau viitoare a autorilor lor. Este posibil ca cele două apeluri care au stimulat istoriografia de tranziție să fi avut efecte divergente: manifestul optimist a trezit

94. Textul a fost distribuit și sub formă de broșură.

95. În cazul 5, textul a fost distribuit și sub formă de carte.

ANTOON DE BAETS

173

speranțe, dar opiniile ulterioare ale celor doi semnatari cu privire la calitatea și impactul său au fost împărțite (cazul 8)⁹⁶, în timp ce manifestul pesimist a alimentat energiile într-o rețea care este încă activă momentul redactării (cazul 9). În cele din urmă, faptul că cele nouă scrisori sunt discutate în acest articol este un semn al impactului lor pe termen lung.

Critică. Scrisorile deschise nu sunt scutite de critici doar pentru că provin de la istorici care sfidează puterea autoritară. De exemplu, unii autori au susținut că alternativa lor la versiunea dictatorială a istoriei era „obiectivă” (cazurile 1 și 6). Într-adevăr, în timp ce scrisorile deschise nu pot reda toate nuanțele unui argument academic complet, pretenția de obiectivitate totală este în mod evident problematică. O scrisoare deschisă (cazul 8) a mărturisit o nostalgie ciudată pentru „marea tradiție” a istoriografiei, așa cum a existat anterior, ca și cum patru decenii de dictatură nu și-au lăsat amprenta⁹⁷. Încă o scrisoare deschisă (cazul 5) avea o înclinare de stânga și i-a descurajat să o semneze nu numai pe istoricii conservatori, ci și pe istoricii din centrul politic; în mod evident, autorii nu își pot rescrie fără încetare scrisorile deschise pentru a satisface gusturile tuturor, dar în acest caz particular, unul dintre inițiatori a exprimat ceva asemănător regretului într-un interviu ulterior⁹⁸.

Etapă în care se află regimul. Atunci când observăm fazele prin care trece fiecare regim, putem identifica de obicei trei astfel de etape: represiune, dezgheț și tranziție. Represiunea este definită ca un stadiu în care concedierile arbitrare ale istoricilor (sau mai rău) sunt frecvente; cinci din cele nouă scrisori deschise au fost scrise în astfel de perioade (cazurile 1, 2, 3, 4 și 6). În celelalte etape (dezgheț politic [cazul 7] și tranziție [cazurile 5, 8 și 9]), scrierea de scrisori deschise a rămas un risc: deși autorii dispuneau de un spațiu de manevră puțin mai mare, aceștia se expuneau în continuare unor riscuri ridicate, nu numai în momentul scrierii, ci și ulterior, deoarece dacă acest spațiu se închidea brusc, scrisorile puteau fi folosite ca probe împotriva lor¹⁰⁰.

Tipul de regim. Din totalul de 106 scrisori deschise, 26 provin din cinci țări comuniste; în eșantion, nu mai puțin de șapte din cele nouă scrisori provin din patru țări comuniste (cazurile 1, 2, 3, 4, 6, 7 și 8). Nu atribui frecvența ridicată a cazurilor comuniste unei prejudecăți ideologice sau unei erori de selecție din partea mea (am încercat să le evit la maximum) sau unei tradiții specifice de redactare a scrisorilor în aceste țări. În afară de faptul că aceste cazuri au fost relativ mai bine documentate decât multe altele, frecvența ridicată este în primul rând o consecință a centralității istoriei în ideologia comunistă. Nucleul interior al acestei ideologii consta într-o teorie a istoriei bazată pe lege - teoria materialismului istoric - și oricine ataca acest nucleu pune regimul în pericol. Și în alte epoci totalitare și autoritare, istoria a avut deseori o importanță crucială, dar niciunde legată atât de existențial de supraviețuirea regimului.

96. Vezi Pippidi, "Une histoire en reconstruction," 248-54, și Alexandru Zub, „'Postcomunism' și discurs istoric în România”, *Xenopoliana* 2, nr. 1-2 (1994), 97-98.

97. „Declarație a Comitetului istoricilor liberi din România”, 1167.

98. A se vedea Bostelmann, "Historiadores presentan manifiesto sobre el juicio a la dictadura militar."

99. Rolf-Bernhard Essig, *Der Offene Brief: Geschichte und Funktion einer publizistischen Form von Isokrates bis Günter Grass* (Würzburg: Königshausen & Neumann, 2000), 18 (dar nota sa 19 pare să contrazică afirmația).

100. În cazul 7, autorii au publicat scrisoarea lor deschisă abia după ce au aflat de scrisoarea veteranilor din partid.

SCRISORI DESCHISE ÎN SOCIETĂȚI ÎNCHISE

supraviețuirea regimului¹⁰¹. Pe scurt, regimurile comuniste dezvăluie cu mare claritate ceea ce este vizibil și în alte regimuri totalitare și autoritare. Așa cum voi demonstra în continuare, valorile invocate de istoricii atacați transcend tipurile specifice de regimuri.

Prin urmare, să ne întoarcem la întrebarea noastră inițială: la ce valori apelează istoricii atunci când sunt atacați în mod susținut de puterea politică? Trei concluzii par să se impună. Prima: cadrul normativ în care majoritatea istoricilor atacați și-au exprimat pretențiile a fost formulat în limbajul drepturilor omului. Într-adevăr, aproape toate scrisorile se axau pe modul în care erau amenințate drepturile omului ale istoricilor (adică, cu excepția cazului 6). În special în URSS (reprezentată de trei cazuri), scrisorile deschise de protest împotriva crimelor trecutului și a reabilitării lui Stalin au fost chiar puternic asociate cu apariția mișcării pentru drepturile omului după 1965¹⁰². În mod previzibil, cel mai frecvent citat dintre aceste drepturi ale omului a fost libertatea de exprimare. Autorii unei scrisori și-au numit grupul Comitetul Istoricilor Liberi (cazul 8). În mod revelator, numele multora dintre istoricii care au semnat scrisorile deschise au apărut și pe petițiile privind drepturile omului care circulau în țările lor în aceeași perioadă (în special în cazurile 1, 2, 3 și 7).

A doua concluzie este că, în mod invariabil, scrisorile deschise au înțeles concepția de istoriografie în toată amplitudinea sa, incluzând nu numai cercetarea și predarea, ci și infrastructura documentară și ramificațiile sale în educație și în sfera publică. Autorii au scris frecvent despre cetățenie, fie subliniindu-și propriul rol de cetățeni (cazurile 1, 2, 4 și 5), fie propunând programe cuprinzătoare pentru viitor (cazurile 8 și 9), fie discutând funcțiile sociale ale istoriografiei, cum ar fi rolul acesteia în educația istorică (cazurile 7, 8 și 9), fie solicitând comisii ale adevărului sau procese în instanță ca modalități prin care societatea să facă față trecutului său (cazurile 3 și 8).

Concluzia finală și cea mai importantă este că, în general, scrisorile prezentau în mod clar respectul pentru adevărul istoric ca scop final și ancoră pentru activitatea istoricului. Într-un caz (cazul 9), conceptul de adevăr istoric a fost încorporat în denumirea manifestului și a rețelei care a rezultat din acesta. Într-un alt caz (cazul 6), istoricii au ales drept *leitmotiv* tocmai imposibilitatea concepțiilor duale ale adevărului. Într-un al treilea caz (cazul 7), autorii s-au referit la o controversă celebră la nivel național privind criteriul adevărului din trecutul recent. În mod previzibil, această preferință pentru adevăr, prețuită de zeci de istorici atacați, nu era excentrică. Procedând astfel, ei s-au alăturat unei vechi tradiții a istoricilor persecutați care au insistat asupra respectării adevărului istoric în apărarea lor. Și totuși, există un adevăr mai profund în spatele acestei preferințe pentru adevăr. Concepția adevărului istoric, în scrisorile deschise, este *minimalistă* și, prin urmare, în mare măsură independentă de tipul de regim și epocă: adevărul ar trebui înțeles aici ca absența minciunilor istorice și a falsurilor. Cu alte cuvinte, în spatele

101. Am explorat mai pe larg această teorie în Antoon De Baets, *Crimes against History* (Londra: Routledge, 2019), 19-23.

103. Barbara Martin, "Roy Medvedev's *Political Diary*: An Experiment in Free Socialist Press," *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 67, nr. 4 (2019), 612, 614.

ANTOON DE BAETS

accentului pus pe adevăr ca fiind cea mai importantă valoare se află un accent pus pe integritate.

Conceptul de integritate științifică în domeniul istoric are o dublă anatomie. Anatomia *istorică* subliniază faptul că, în sine, integritatea garantează doar o concepție minimalistă a adevărului istoric, caracterizată prin absența minciunii și a falsificării. Anatomia *juridică* a integrității se concentrează asupra actului (căutarea adevărului, inclusiv selecția și omisiunea) cu un element material care este epistemic (o căutare caracterizată prin acuratețe) și un element mental care este moral (o căutare caracterizată prin onestitate și incoruptibilitate). Motivul omniprezenței acestei concepții minimaliste de integritate a adevărului istoric poate consta într-o teamă profesională adânc înrădăcinată: teama că versiunea coruptă și divizivă a istoriei susținută de dictator ar supraviețui și ar triumfa ca verdict final.

POSTSCRIPT

Motivul principal al multora dintre autorii scrisorilor constă în preocuparea puternică pentru adevărul istoric și pentru integritatea istoriei, prezente și viitoare. Un caz care ilustrează în mod emoționant acest lucru este infirmarea de către Badzio a istoriografiei sovietice falsificate privind Ucraina (cazul 4). Scrisă în 1979, aceasta poate fi citită în 2024 ca o infirmare uimitor de precisă a viziunii istorice distorsionate a președintelui rus Vladimir Putin asupra Ucrainei într-un eseu din iulie 2021, care a repetat în mod eficient multele clișee ale istoriei sovietice despre Ucraina¹⁰³. Lumea a văzut consecințele acesteia abia șapte luni mai târziu.

În general, scrisorile deschise atestă faptul că simpla îndeplinire a rolului de istoric – acela de a lucra responsabil și metodic cu date din trecut și urmărirea acestora oriunde ar duce ele - este deja un act politic în orice societate, și unul periculos în societățile închise, mai ales atunci când supraviețuirea ideologică a conducătorilor depinde de o anumită viziune asupra trecutului, iar munca istoricilor este văzută ca subminând-o.¹⁰⁴ Accentul pus pe adevărul și integritatea istorică are o motivație adâncă. Istoria în mâinile conducătorilor iresponsabili poate fi la fel de fatală precum gloanțele. Istoria scrisă cu cerneală, dacă este distorsionată de putere, se transformă mult prea adesea în istorie scrisă cu sânge.

Universitatea din Groningen

Text tradus cu DeepL, verificat, corectat și editat de Cristina Andreescu

103. Istoricii Vladyslav Starodubtsev și Alyona Yakubets au făcut în mod independent aceeași afirmație. Pentru esul lui Vladimir Putin, a se vedea "On the Historical Unity of Russians and Ukrainians" (Despre unitatea istorică a rușilor și ucrainenilor), site-ul web al Președintelui Rusiei, 13 iulie 2021, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181>. A se vedea, de asemenea, Federația Internațională a Drepturilor Omului (FIDH), *Rusia: Crimes against History* (Paris: FIDH, 2021).

104. A se vedea și postfața din De Baets, *Crimes against History*, 22-23.